

**ЛИТУРГИЧНАТА ПРАКТИКА В ДРЕВНОХРИСТИЯНСКИЯ АПОКРИФ „ДЕЯНИЯ
НА [ЮДА] ТОМА“**

Любка Бурмова

*Софийски университет, Богословски факултет, пл. „Св. неделя“ 19, София 1000, България,
e-mail: lyubka.burmova@gmail.com*

**LITURGICAL PRACTICE IN THE TEXT OF ANCIENT CHRISTIAN APOCRYPHA
“ACTS OF [JUDAS] THOMAS”**

Lyubka Burmova

*Sofia University, Faculty of Theology, sq. "Sv. Nedelya" 19, Sofia 1000, Bulgaria,
e-mail: lyubka.burmova@gmail.com*

Abstract

This article is an attempt to illustrate the liturgical practice described in one of the five essential apocryphal acts that have been disseminated in the Christian world but not received as part of the Bible. The reception of Christian consecration is presented as an aggregation of three sacraments – Baptism, Chrismation, Eucharist together with the three-fold formula “In the name of the Father and of the Son and of the Holy Spirit”. The Anointment is characterized as pre-baptismal act. The text content a prayer needed for the sanctification of the oil before the Chrismation. The Eucharist is described seven times. Communion is given by pronouncement of a special formula emphasizing on “forgiveness of sins” or “for life and joy”. Absolution of the sins is illustrated as not expressly granted, but only after sincere repentance.

There is a high probability that the manuscript reflect the 3rd century Syrian liturgical practice. The text is influenced by various gnostik ideas but there is possibility these ideas to be isolated and the testimonies concerning Church service and liturgy to be researched.

Keywords: apostle Thomas, apocrypha, liturgical practice, Baptism, Eucharist.

Сред ранните произведения на християнската писменост особено място и значение за литургичната практика на Църквата имат новозаветните апокрифи, които са позволени за четене от Църквата, защото свидетелствата, които съхраняват, са почерпени от живото Предание. Въпреки че съдържат еретични мисли, чудновати и очевидно измислени разкази, в тях могат да бъдат намерени и ценни сведения, свързани с установяването на църковната йерархия и богослужението. Апокрифните деяния, независимо от разпространението им в различните части на християнския свят, не са признати за боговдъхновени текстове и остават извън съдържанието на Свещеното Писание [6, с. 97, 102-103]. От петте големи апокрифни деяния, които са се запазили, най-значителен по обем материал, свързан с цялата богослужебна практика, се съдържа в „Деяния на [Юда] Тома“ [3, с. 43-152]. Целта на настоящото изложение е да бъдат посочени и обсъдени от православна позиция свидетелствата за богослужебната практика, описана в конкретния текст. Предмет е съдържателната част, която я отразява, а обект - цялостното повествование.

Апокрифът „Деяния на [Юда] Тома“ е създаден през III век. „Първоначално (до IV век) възниква една обширна повест за ап. Тома, която в науката се назовава ‘старото Деяние’ на Тома за разлика от по-късните обработки. Счита се, че е написана в Сирия в манихейска среда. За употребата на творбата в гностическите и манихейските кръгове свидетелстват св. Епифаний Кипърски, блаж. Августин и др. Текстът на апокрифа е запазен на гръцки и сирийски език.“ [4, с. 384]. Тъй като творбата не показва ярко изразени враждебни на православно учение черти, тя е възприета като занимателно четиво сред християните и претърпява редица съществени преработки - на гръцки, латински, етиопски, арменски език [4, с. 384].

В православната среда старият обширен апокриф е обработен от гледище на

православното учение. „На основата на отделни негови части възникват различни апокрифни разкази, които от своя страна се обработват по-нататък и дават варианти. В славянската книжнина проникват тъкмо тези обработки, а не първичната повед за св. ап. Тома... Кога точно апокрифът е преведен у нас, не е установено, но навярно това е станало не по-късно от 13 век” [4, с. 384].

Повестуването започва с това, как апостолите хвърлят жребий, кой къде да бъде изпратен от Господ. На св. апостол Тома се пада да отиде в Индия, но той не иска да ходи там и моли Господ, да не го изпраща. Господ обаче го продава на индийския търговец Абан и св. ап. Тома е принуден да отиде с него. По-нататък, текстът е структуриран на осем деяния, като за целите на настоящата работа интерес представлява само тази част от сведенията, които са свързани с богослужението.

Кръщение, Миропомазване и Евхаристия

Сцените на кръщението, описани в апокрифа са общо шест – една в „Деяние второ“, една в „Деяние пето“, три в „Деяние осмо“ и още една, в края на последното осмо деяние, където се говори за кръщаване (на цар Маздай), но само се споменава, без описание на самия обред. Кръщението тук неизменно е свързано с другите две тайнства – Миропомазване и Евхаристия, като трите тайнства образуват ритуала на християнското посвещение.

В „Деяние второ“ царят дава много пари на св. ап. Тома, за да му построи дворец, но св. ап. Тома ги раздава на бедните. Когато царят разбира това, го хвърля в тъмница, с намерението да го убие по най-жесток начин. Междувременно, умира любимият брат на царя, и вижда, че на небето на царя е построен разкошен дворец. Той моли ангелите да го пуснат за малко, за да поиска от брат си да му продаде двореца. Удивен от това, царят освобождава св. ап. Тома, за да построи на брат му същия дворец, и двамата братя се покръстват: „... застанал Тома на края на водоема и излял елей на главите им и казал: Ела, име свято на Христа, ела, благодатна сила, ..., ела, Дух Светий и очисти мъката им и сърцата им. И той ги кръсти в името на Отца и Сина и Светаго Духа.... И когато се съмна и настъпи утрото, той разломи Евхаристия и ги приобщи към олтара на Христос, и те бяха весели и радостни.“

В „Деяние второ“ много хора идват в неделя при св. ап. Тома и на сутринта той „възложи ръце над тях и разломи Евхаристия, и им даде на всички, и им каза: Нека ви бъде тази Евхаристия за състрадание и милост, а не за съд и наказание. И те казаха: Амин!“

В „Деяние пето“ една красива жена се оплаква на св. ап. Тома, че е терзана от зъл дух и го моли да я спаси от него. Той решава да я кръсти: „И отиде той при реката, която течеше наблизко, и я кръсти в името на Отца и Сина и Светаго Духа, и много други се кръстиха заедно с нея.“ В случая липсва предкръщелно миропомазване – това е единствената от всички описани сцени на Кръщение в „Деяния на Тома“, в която не се споменава нищо за Миропомазването. „Деяние пето“ е един от трите (от общо шест) разказа, в които описанието на Евхаристията е по-подробно (другите два разказа са в „Деяние осмо“). Тук се съдържа молитва, съпроводена с изразителни епиклетически призиви [8, с. 493-513], отправени към Иисус Христос или към Св. Дух, като молитвата започва с отделен призив към Иисус Христос. След кръщението на жената, от която св. ап. Тома изгонва злия дух, се казва: „И заповяда апостолът на дякона да приготви Евхаристия, и той донесе там пейка, и я покри с платно (синдон), и донесе и сложи на нея хляба на благословението. И дойде апостолът, и застана до нея, и каза: Иисусе, който Си ни удостоил със светото Си тяло и си ни дал да се причастим с животворната Ти кръв, и тъй като се надяваме на Тебе, сме смели, и приближени, и приобщени към светото Ти име, което е било възвестено от пророците като Твоя Божествена воля, и Теб Те проповядват апостолите Твои по целия свят, в съгласие с Твоята благодат, и Ти Се прояви в милосърдието и справедливостта Си; ние Те молим да дойдеш и да се причастиш с нас за помощ, и за живот, и за вричане на робите Ти в Тебе, за

да могат те да дойдат под сладкото Ти иго и под победоносната Ти власт. И той започна да говори: Ела, дар Всевишни, ела, милосърдие съвършено, ела, Дух Светий, ела, откривател на тайните, избран за пророк; ела, провъзвестен от Своите пророци, ела, съкровище, символ на Неговото величие, ела, възлюбен на милосърдието Негово – на Височайшия, ела, мълчаливи откривателю на Неговите - на Всевишния тайни, ела, изричащ тайнства и разкриващ деянията на Него, на нашия Бог; ела, дарител на живота и тайната му и проявител на делата му; ела, дарител на радост и отдиш на всички, присъединили се към Тебе; ела, Ти власт на Отца и мъдрост на Сина, които Са единни във всичко; ела и се съедини с нас в тази Евхаристия, която извършваме и в тази служба, която служим, и в това възпоминание, което правим. И той се прекръсти над хляба и започна да го раздава. И той даде най-напред на тази жена и ѝ каза: Вземи това в замяна на прегрешенията си и за бъдещото възкресение. И след нея даде на хората, които се кръстиха заедно с нея. След това даде на всички и им каза: Нека ви бъде тази Евхаристия за живот и отдиш, а не за съд и отмъщение. И те казаха: Амин!“.

В „Деяние осмо“, въодушевена от проповедите на св. ап. Тома, Мигдония, съпруга на царския любимец Кариш, решава да се откаже от брака и да живее само за Господ. Тя отива при дойката си, Наркия, и я моли да ѝ помогне: „Изнеси ми тайно хляб и чаша (смесено) вино... Не ми трябва много: смесено вино, един цял хляб и малко елей, поне от лампата. И когато Наркия донесе това, Мигдония махна кърпата от главата си и застана пред светия апостол. Той взе елей, помаза главата ѝ и каза: Свещен елей, който си ни даден за помазване, и скрита тайна на кръста, която чрез Тебе е открита. Ти, Господи наш Иисусе – Живот, Здраве и Изкупление на греховете, нека властта Ти да дойде и да се прехвърли на този елей, светостта Ти да се засели в него. И той изля елея на главата на Мигдония и каза: Излекувай я от старите рани, отмий язвите ѝ, направи силна слабостта ѝ. И заповяда на дойката да я намаже и да увие дрехите ѝ около бедрата ѝ. И отивайки с нея и заставайки над басейна от водопровода им, я кръсти в името на Отца и Сина и Светаго Духа. И когато тя излезе и се облече, той [Тома] донесе и разломи Евхаристия и чаша, причасти Мигдония и ѝ каза: Сега, когато получи символа на Кръщението, ти се сдоби с вечен живот.“. Виждайки това, дойката Наркия също помолила апостола да я кръсти и той го направил. В случая миропомазването е съпроводено и с формула за освещаване на елея.

По-нататък, в „Деяние осмо“, военачалникът Сифур, чиито жена и дъщеря св. ап. Тома е спасил, изгонвайки от тях зли духове, го моли да покръсти семейството му. Св. ап. Тома казва: „Кръщението е за опрощаване на греховете, то ражда нови хора; то укрепва ума, съединява душата и тялото и създава нов човек в Троицата. И той става съучастник при опрощаването на греховете... Слава на тебе, скрита сила на кръщението, съединила се с нас! Слава на тебе, сила, проявяваща се в кръщението! Слава на обновеното в кръщението, което с любов се е приближило към Него! И като каза това, той помаза главите им с елей и продължи: Слава на Тебе, възлюбен плод, слава на Тебе, име на Христос! Слава на скритата сила, която живее в Христос! И те донесоха голяма каца, и той ги кръсти в името на Отца и Сина и Светаго Духа.“ Тук формулата за преподаване на причастието отсъства, тъй като съдържанието ѝ е включено в самата евхаристийна молитва: „И когато те се кръстиха и се облякоха, той донесе хляб и вино, сложи ги на масата и започна да ги благославя, казвайки: Хляб животворен, няма да умрат тези, които те ядат! Хляб, който утолява с благодатта си глада на душите! Ти си това, което е необходимо за опрощаване на греховете и за даряване на безсмъртие на тези, които ядат от тебе. Името на Отца произнасяме над тебе, името на Сина произнасяме над тебе, името на Духа произнасяме над тебе, възвишено име, което е скрито от всички! И той продължи: В Твоето име Иисусе, силата на благословието и благодарението да пребъде над този хляб, за да може всички души, причастили се с него, да се обновят и да се опростят греховете им. И той го преломи и даде на Сифур и на съпругата му, и на дъщеря му.“.

По-нататък, в „Деяние осмо“, Цар Маздай, за да послужи на любимеца си Кариш, поръчва на жена си Тертия да направи необходимото, за да може Мигдония, съпругата на Кариш, да се откаже от вярата си в Иисус Христос. Получава се обаче обратното – Мигдония убеждава Тертия, че тя е развратена от съпружеството и трябва да почувства какво е истинското съпружество, като се посвети на Иисус Христос. Синът на царя, Визан, също е убеден от проведите на Тома, а след него и съпругата му Менашар, и всички молят Тома да ги кръсти: „... Визан се приближи първи. И взе Тома елей, и възслави (Бога) над него, и каза: Плод прекрасен, достоен да пламти със святост, за да Те облекат хората и да преборят с Тебе враговете си, когато се очистят от миналите си дела – да, Господи, ела, пребивавай над този елей, както Си бил на кръста и словото Ти не понесоха мъчителите Ти. И той възля елея на главата на Визан, а след това и на главите на останалите и каза: В името на Иисус Христос, да им бъдат опростени на тези души греховете и да бъдат изцелени душите и телата им. И той заповяда на Мигдония да помаже жените и сам помаза Визан. И после ги въведе във водата в името на Отца и Сина и Светаго Духа.“ Тук произнесената евхаристийна молитва се отличава от другите две, описани по-горе: тя не съдържа епиклетически призиви, а в нея се изброяват събитията от Страданията и Възкресението на Господ Иисус Христос, като на всяко едно от тях е съпоставено прошение от името на верните [1]. Формулата на причастието тук също се различава от другите по съдържанието си: тя е концентрирана не върху опрощението на греховете, а върху спасението, радостта и здравето: „И когато те се кръстиха и станаха, той донесе хляб и чаша смесено вино, благослови ги и каза: Тялото Ти свято, което беше разпнато за нас, вкусваме ние, и кръвта Ти животворна, която се проля за нас, прием ние. Да получим тялото Ти за живот и кръвта Ти за очистване от греховете! За жлъчката, която Си изпил заради нас, да ни бъде отнета мъкмата, причинена от враговете ни. И от оцета, който Си изпил заради нас, да стане силна слабостта ни. И за копието, което Те е пронизало заради нас, ни дай Твоя съвършен живот. И тъй като Си получил трънен венец заради нас, дай ни да получим от Тебе венец, който не увяхва. Вместо плащеницата, в която Са Те увидели заради нас, дай ни да се загърнем с великата Ти и непобедима сила. Вместо гробницата, в която Си бил погребан заради нас, дай ни да сме заедно с Тебе на небесата. И както Ти Си възкръснал, възкреси ни и нас и ни изправи пред Себе Си на праведен съд. И той разломи Евхаристията и им я даде, казвайки: Нека ви бъде тази Евхаристия за живот и отдих, и радост, и здраве, и за изцеление на вашите души и тела. И те казаха: Амин!“

В края на краищата и самият цар Маздай повярвал в Иисус Христос: когато в един от синовете му се вселява зъл дух, той отива на гроба на убития по негова заповед св. ап. Тома и взема прах, който дава на сина си. След като синът му се излекува, цар Маздай се покръства. Кръщението извършва военачалникът Сифур, посветен в свещенство от св. ап. Тома.

Изповед (Покаяние)

В „Деяние трето“ св. ап. Тома възкресява юноша, убит от черен змей, и той му казва, че не иска да греши в бъдеще, а иска да се присъедини завинаги към светлия божествен образ. Св. ап. Тома му обяснява, че ако много иска това, Господ ще бъде винаги с него, но ако се откаже от Господа и се върне към предишните си дела и Го оскърби, ще загуби не само това, което е получил, но и всичко, което е имал преди това. На тълпата, която присъства там, св. ап. Тома казва: „Той (Господ) не ще ви сочи греховете, които сте извършили, когато сте се заблуждавали, но ще ви прости миналите неправди, които сте сътворили в невежеството си“.

В „Деяние шесто“ младежът, убил девойка, която отказвала да отговори на чувствата му, получава причастие от св. ап. Тома и тъй като преди това е извършил грях, ръцете му изсъхват. Младежът признава греха си и моли св. ап. Тома да му помогне. Св. ап. Тома приема разкаянието му, съживява девойката, ръцете на младежа се оправят, а хората, виждайки това, започват да се молят на Господ да приеме и тяхното покаяние: „Приеми ни Господи и не зачитай предишните ни грехове, които сме извършили от неразбиране и

невежество“.

Свещенство

В „Деяние осмо“, св. ап. Тома е убит по заповед на цар Маздай и любимеца му Кариш, които не могат да се примирят, че жените им, ставайки християнки, ги пренебрегват и са ги изоставили. Преди да умре, св. ап. Тома посвещава в свещенство покръстените от него - военоналника Сифур и сина на царя Визан: „И събраха се всички братя, които бяха там заедно, и се молиха, и отслужиха Евхаристия, и извършиха преломяване на хляба, защото Тома направи Сифур свещеник и Визан – дякон, на планината, когато отиваше да умира.“.

Брак

В „Деяния на Тома“ отношението към брака е подчертано отрицателно. Това се потвърждава от следните фрагменти.

В „Деяние първо“ Господ, приемайки образа на св. ап. Тома, убеждава, още на първата брачна нощ, дъщерята на царя и съпруга ѝ, да нямат връзка, и те се отказват от брака: „И седна Господ на леглото, и покани младите хора да седнат на столовете, и започна да им говори: Помнете деца мои, ... че щом се откажете от тази недостойна връзка, ще станете храмове чисти и ще се отдалечите от страдания скрити и явни и от тежки грижи за деца, крайт на които е печал горчива. И ако имате деца, заради тях ще се превърнете в грабители и угнетители на сираци, и подтисници на вдовици, и ще бъдете наказани много.... Но, ако бъдете убедени от Мен и се запазите непорочни за Бога, ... ще бъдете безгрижни и спокойни.“.

В „Деяние осмо“ също категорично се утвърждава, че ако бракът е пречка за покръстването, той трябва да се пренебрегне. Така постъпват Мигдония, съпругата на Кариш, любимец на цар Маздай, а след това и съпругата на царя – Тертия, което по-късно става причина за смъртта на св. ап. Тома, защото Маздай и Кариш обвиняват него за това, че жените им са ги пренебрегнали и изоставили.

Заклучение и изводи

В апокрифа „Деяния на [Юда] Тома“ християнското посвещение като правило е съвкупност от трите тайнства - Кръщение, Миропомазване и Евхаристия. Затова описанието на литургичната практика за тези три тайнства е обединено. Кръщелната формула навсякъде е ... „В името на Отца и Сина и Светаго Духа“. Миропомазването е предкръщелно (извършва се винаги преди самото кръщение). Евхаристията е описана седем пъти. В пет от тези случаи тя се извършва след кръщението [7], в един – в неделя, а в още един - във връзка със свещенството. Подобни практики за извършване на св. Евхаристия се споменават и в много други древнохристиянски съчинения (Първа апология на св. Юстин Философ, гл. 65, 67; „Дидахи“, гл. 14 и др.). В „Деяние осмо“ е дадена и молитва за освещаване на елея преди Миропомазването. Извършването на Евхаристия след посвещаването в Свещенство само се споменава (в края на „Деяние осмо“). Днес практиката за извършване на тайнствата съвместно с Евхаристията съществува само за тайнствата Свещенство и Елеосвещение. Пряката връзка на другите тайнства с Евхаристията днес е отпаднала. При преподаването на Св. Причастие апостолът произнася особени формули, с които се подчертава, че то се дава за „опрощаване на греховете“; в други случаи – за „живот и радост“. Опрощаването на греховете не се дава автоматично (такава е и последващата църковна традиция), а само след искрено покаяние. Нормалните отношения между мъжете и жените често твърде агресивно се противопоставят на вярата в Бога. Като цяло, това е характерно за гностицизма. Основните изразители на пренебрегването на съпружеството за сметка на посвещаване на Бога са жените.

Като цяло, независимо от това, че в апокрифа „Деяния на Тома“ са намерили израз множество гностически тенденции, той вероятно отразява действителната сирийска литургична практика от III век [9, с. 51-77]. По мнението на някои църковни писатели,

първите ереси, като погрешни учения, не са били опасни сами по себе си. Те стават опасни и вредни тогава, когато се създават разколнически групи, които се отделят от църковната общност, тоест, когато последователите им създават свои секти, свои парацърковни групи. Свети Иринеи Лионски (кр. на II век) пише, че това не са църковни, а парацърковни групи и групички. Християнската общност, църковните групи, идват на църковните събрания, на Литургията, на евхаристийното събрание, където участват и се причастяват всички присъстващи [2, с. 67-68]. Защото цялото християнско богослужение се основава на Голготската жертва на Господа Исуса, на тази кръстна смърт, и дава възможност на участниците да усвояват изкупителните заслуги на Христа [5, с. 173].

ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Желтов, М.** Евхаристия в раннехристиянских апокрифах. Международная богословская конференция Русской православной церкви „Современная библеистика и предание Церкви“. Москва, 26-28 ноября, 2013.
- [2] **Йевтич, йер. Атанасий,** Беседи за Литургията, София, 2015.
- [3] **Мещерская, Е.** Деяния Иуды Фомы апостола. // Апокрифические деяния апостолов. Москва, 1997 (в превод на руски от сирийски език).
- [4] **Петканова, Д.** Слово за светия апостол Тома. - Във: Петканова. Старабългарска литература, Том 1: Апокрифи. София, 1981.
- [5] **Чифлянов, Б.** Проповеди. Неделни и празнични, София, 2004.
- [6] **Шиваров, Н.** Херменевтика на Стария Завет, София, 2009.
- [7] **Klijn, A.** The Acts of Thomas: Introduction, Text and Commentary. Leiden -Boston, 2003.
- [8] **Messner, R.** Zur Eucharistie in den Thomasakten: Zugleich ein Beitrag zur Frühgeschichte der eucharistischen Epiklese // Crossroad of Cultures: Studies in Liturgy and Patristics in Honour of G. Winkler. Roma, 2000.
- [9] **Rouwhorst, G.** La célébration de l'eucharistie selon les Actes de Thomas // Omnes circumstantes: Contributions Towards a History of the Role of the People in the Liturgy: Presented to H. Wegman. Kampen, 1990.